

ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРШОГО В УКРАЇНІ (1900-1917)

ЖІНОЧОГО ПРИВАТНОГО КОМЕРЦІЙНОГО УЧИЛИЩА Л.М. ВОЛОДКЕВИЧ

Н.П. Дічек

У проєкті Концепції профільного навчання в старшій школі, розробленому (2003) Інститутом педагогіки АПН України, зазначено, що у процесі його створення враховувався досвід "професійно зорієнтованого навчання в Україні, починаючи з класичних гімназій XIX - поч. XX ст., реальних училищ, надання середньої освіти у структурі професійних шкіл" [2, 5]. У контексті можливого подальшого доопрацювання і вдосконалення зазначеного документа, а також з метою розширення історико-педагогічного знання про шляхи розвитку вітчизняної професійної освіти вважаємо повчальним висвітлити і проаналізувати освітньо-педагогічні здобутки першого в Україні жіночого комерційного 7-класного приватного училища Л.М. Володкевич, чия діяльність (1900-1917) була тісно пов'язана з рухом за тогочасне реформування шкільної освіти, за поширення жіночої освіти, за оновлення навчального процесу.

Діяльність зазначеного закладу ще не була предметом окремого дослідження. Загальні аспекти розвитку комерційної освіти в Україні були викладені у дисертації В.А. Трикоза "Возникновение и развитие среднего коммерческого образования на Украине в досоциалистический период" (1978).

Як свідчать історичні статистичні відомості до 1894 р., на теренах України - Малоросії існувало лише два комерційні училища: у Харкові- (з 1893 р.) та Одесі (з 1862 р.) [8, 179]. Обидва були засновані на кошти міських купецьких громад і призначались для набуття хлопцями семирічної професійної освіти, тобто кваліфікувались як середні чоловічі освітньо-професійні установи. Періодично виникали й початкові комерційні заклади з трирічним терміном навчання (торгові школи, торгові класи), але їхня роль і значення не були суттєвими у справі розвитку комерційної освіти.

До 1894 р. нечисленні комерційні училища і школи в царській Росії підпорядковувались Міністерству народної освіти, яке жорстко регламентувало їхню навчально-виховну діяльність. Законом від 9 травня зазначеного року було встановлено, що всі середні комерційні заклади перепідлягають навчальному відділу Міністерства фінансів.

Зміна керівництва відкривала певний простір для педагогічної творчості та експериментування у межах комерційних навчальних закладів, тому багато представників передової педагогічної думки потяглися до цих установ на роботу, аби реалізувати творчі ідеї і вийти з-під консервативної опіки чиновників-освітян. Кожне училище мало значні права самостійно розв'язувати широке коло організаційно-методичних, освітніх і господарських питань. Педагогічні колективи закладів постійно прагнули до забезпечення тісного зв'язку навчального процесу з життям і тому ініціювали новаторські зміни в системі комерційної освіти, як-то: уведення нових навчальних предметів, нових методик викладання, розширення шкільних курсів тощо. Фактично комерційні середні училища уособлювали новий тип професійної школи і в Україні, і з Росії, яким, власне, і обмежувались тогочасні реформаційні процеси в системі професійної освіти імперії.

Коли у квітні 1896 р. державним законом затвердили "Положение о коммерческих учебных заведениях", зініційовані і розроблені спеціальною комісією Міністерства фінансів як куратора комерційної освіти, то цей закон спричинив значне зростання кількості закладів комерційної освіти і їх різновидів, у тому числі і по Україні. Необхідно ще раз уточнити, що такі навчальні установи організовувалися лише на громадські або приватні кошти, а держава на цей вид професійної освіти грошей не асигнувала, хоча й здійснювала загальні керівні та інспекторські функції щодо них. У період з 1896 р. по 1904 р. в Україні було відкрито близько 7 громадських училищ (у Києві, Бердичеві, Єкатеринославі, Миколаєві та ін.) та 4 приватних училища (заклад Л.М. Володкевич у Києві, два заклади Г.Файга та Є. Бухтієвої в Одесі, О. Байєра - у Полтаві) [4,113]. Після революційних подій 1905 р. спостерігалось ще

активніше поширення середньої комерційної освіти. Так у 1905 р в Україні налічувалось уже близько 25, у 1912 р. - близько 70 установ [8, 61].

Слід зазначити, що інтенсивне зростання кількості середніх навчальних комерційних установ на початку двадцятого століття було зумовлене, з одного боку, зростаючими потребами капіталістичного суспільства, що інтенсивно розвивалося і тяжіло до міжнародного співробітництва, з іншого боку - прагненням педагогічної спільноти розгорнути новаторські процеси реформування освіти в імперії. Аналізуючи цей педагогічний феномен у межах цивілізаційного підходу у дослідженні розвитку вітчизняної освіти, необхідно підкреслити, що у цей історичний період таке явище було притаманне системі освіти усїєї тогочасної Європи. Бурхливий розвиток комерційної освіти став адекватною відповіддю освітньої галузі на запити суспільства, тобто поширення комерційної освіти відповідало життєвим потребам тогочасного суспільства, зумовлювалося розвитком науки й техніки, розширенням товарного виробництва, яке, в свою чергу, вимагало активного збуту продукції, тобто піднесення торгівлі як галузі капіталістичного товарообігу. Завдяки приватній ініціативі з боку купецтва, окремих педагогів або їх співтовариств, а також через брак державних коштів комерційна освіта як окремий напрям професійної освіти набула в царській Росії розповсюдження лише у вигляді громадських та приватних навчальних закладів

Розглядаючи історію розвитку комерційної освіти з кінця XIX і у перші десятиріччя XX ст. в Російській імперії, можна зробити висновок, що однією з провідних була проблема визначення співвідношення загальноосвітнього і фахового, тобто комерційного, компонентів навчального матеріалу. Інакше кажучи, незважаючи на статус комерційних закладів як професійної школи, педагогічні колективи одних училищ відстоювали ідею пріоритетності надання учням загальних знань, а їхні опоненти виступали за глибоку спеціалізацію освіти.

Іншим принципово важливим питанням становлення комерційної освіти була реалізація тендерного підходу, тобто створення професійних навчальних закладів для дівчат. Вони займають окрему позицію, бо, відображаючи в своїй діяльності особливості і напрями освітньої роботи, притаманні і чоловічим училищам, реалізовували ще один важливий запит соціуму - розширення можливостей набуття освітньої і професійної підготовки дівчатами.

Жіноча освіта в імперській Росії довгий час лишалась найслабшою ланкою, розвиток якої не заохочувався державою. Проте завдяки ентузіазмові прихильників жіночої освіти відбувалося поступово, але неухильне зростання різноманітних за призначенням і рівнем освіти жіночих навчальних установ.

Прикладом навчального жіночого закладу нового типу стало перше у Києві (а за відомостями його засновника М.М. Володкевича, і перше в Росії [7, арк 51]) приватне комерційне училище Л.М Володкевич. Його засновниками у 1900 р. стало подружжя Володкевич - Людмила Миколаївна та Микола Миколайович. За формою власності це була приватна навчальна установа, причому офіційно його власницею у документах значилась Л.М. Володкевич. Протягом кількох попередніх років вона утримувала приватний жіночий навчальний заклад першого розряду по вулиці Караваєвській [1, арк. 4]. А М.М. Володкевич, маючи чин колезького радника, працював приват-доцентом у Київському університеті Святого Володимира на кафедрі хімії та викладав природничі дисципліни у Фундуклеївській жіночій гімназії. Таким чином на момент започаткування подружжям Володкевичів приватного жіночого комерційного училища вони мали певний педагогічний досвід і уявлення про можливі шляхи розвитку освітньо-виховної справи. З іншого боку, організація ними саме жіночого навчального закладу комерційного профілю, безумовно, свідчить про їхню зацікавленість розширенням меж і можливостей жіночої освіти, а також про те, що Володкевичі прагнули до реалізації педагогічних і методичних нововведень, оскільки, по-перше, комерційні училища підпорядковувались навчальному відділу Міністерства фінансів Росії (до - 1904 р., а з 1904 р. - навчальному відділу Міністерства торгівлі та промисловості), а не консервативному і не схильному до заохочення новацій навчальному відділу Міністерства народної освіти, а, по-друге, статус приватного закладу також сприяв і можливості вибору професійних викладачів, і уведенню новітніх навчальних предметів та їх вивченню на основі найсучасніших педагогічних ідей.

Для загальної характеристики стану розвитку комерційної освіти в м. Києві на самому початку XX ст. зазначимо, що у 1901 р. [3, 158-159] тут існували такі середні навчальні заклади з семирічним курсом:

Київське Імператора Олександра III комерційне училище для хлопців (засноване у 1896 р.), Київське приватне комерційне училище для хлопців П.М. Натансона (засноване у 1896 р.), початкові навчальні заклади з трирічним курсом - торговельна чоловіча школа ім. Н.А. Терещенка (заснована у 1897 р., головою її опікунської ради був Б.І. Ханенко), торговельна школа для жінок Товариства з розповсюдження початкової комерційної освіти (заснована близько 1900 р., головою її опікунської ради був Н.А. Терещенко), а також торговельні класи ім. М.А. Терещенко (з 1896 р.) і приватні курси комерційних знань П.М. Натансона. Єдиним середнім жіночим комерційним навчальним закладом з семирічним курсом було приватне училище Л.М. Володкевич.

Згідно із статутом [9, арк. 8-7] Київського жіночого приватного комерційного училища Л.М. Володкевич від 1900 р. метою навчального закладу було “дать учащимся общее и коммерческое образование (согласно Положения о коммерческом учебном заведении от 15 апреля 1896 г.)”. Таким чином, повний освітній курс тривав протягом 7 років, що відповідали семи класам: п’ять перших років присвячувались загальноосвітній підготовці учениць, а два останні - спеціальній, що відповідала профілю комерційного закладу. Статутом училища передбачалося також існування підготовчого класу, який за своїм призначенням мав допомогти дівчаткам засвоїти певні початкові знання, необхідні для складання вступних іспитів. Кількість учениць у класі не мала перевищувати сорок осіб. Якщо ж ця норма перевищувалась, то “з дозволу Навчального відділу необхідно було відкривати паралельні відділення” [там само, арк. 5].

За статутом до училища приймали осіб усіх станів та віросповідань (пункт 12. “Устава”). Стосовно станового складу учнів зазначимо, що, наприклад, за відомостями про 1913-1914 навчальні роки, училище відвідувало 102 дівчинки-дворянки, 146 учениць - з міщан, 60 дітей купецтва і почесних громадян, 24 дівчини - з селян, 1 - духовного звання та 31 особа - з інших станів [8, 195]. У закладі навчалось також 15 іноземок. Таким чином, переважну частку складали учениці із середнього класу населення, хоча з протоколів засідань.

Педагогічного комітету стає очевидним, що більшість дівчат не належали до заможних горожан, оскільки близько 40% учениць з тих чи тих причин або звільнялись від оплати за навчання, або вона для них суттєво знижувалась.

Важливим чинником на той час вважався розподіл учнів за релігійною належністю. Слід урахувати, що ще на початку ХХ ст. існувало офіційне обмеження на надання освіти єврейським дітям. Показовим у цьому відношенні було клопотання Л. М. Володкевич перед Навчальним відділом Міністерства фінансів не обмежувати можливість вступу до її училища дівчат іудейського віросповідання десятьма процентами як того вимагалось офіційно [9, арк. 9]. В архіві зберігається півторарічне листування Людмили Миколаївни з відповідальними чиновниками з цього приводу, яке все ж закінчилося на користь училища. Тому не дивно, що серед учениць єврейські дівчата складали приблизно 40%. Комерційні училища лишалися головною можливістю для цих дітей здобувати середню освіту, оскільки до жіночих гімназій вступити їм було практично неможливо.

До підготовчого класу могли вступати діти віком 8-10 років, а до першого - з десяти років. При вступі слід було виявити певні початкові знання, обсяг яких відповідав знанням, необхідним для вступу до першого класу жіночих гімназій відомства закладів імператриці Марії. Важливим здобутком організаторів Київського комерційного училища слід вважати те, що згідно з його статутом учениці, які успішно закінчили повний курс, користувалися “правами як і ті, що закінчили жіночі гімназії відомства імператриці Марії” [там само, арк. 10]. Це свідчить, що випускниці училища здобували право працювати гувернантками, домашніми наставницями, домашніми вчительками з тих предметів, з яких в атестаті мали високі оцінки. Таким чином, професійні можливості випускниць розширювались: крім суто комерційного профілю майбутньої трудової діяльності вони могли працювати і на педагогічній ниві.

Ефективність навчання в училищі забезпечувалась не лише високим рівнем викладання кваліфікованими педагогами, але й достатньою навчально-матеріальною базою, до якої входила фундаментальна бібліотека та бібліотека для учениць, зібрання навчальних посібників, обладнаний фізичний кабінет, лабораторія для практичних занять з хімії і товарознавства, а також музей зразків товарів.

Торкаючись навчальної програми закладу, зазначимо її ухил у бік вивчення загальноосвітніх дисциплін. Такі предмети, як Закон божий, російська мова і література, французька і німецька мови, історія, географія, математика (арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія та аналітична геометрія), космографія, природознавство, фізика, каліграфія, малювання, ліплення, гімнастика, рукоділля займали близько 80% від загальної кількості уроків на тиждень, що відводились на весь курс навчання. Спеціальні навчальні предмети, до складу яких входили комерційна арифметика, бухгалтерія (теоретична і практична), комерційна кореспонденція (російською та іноземними мовами), політична економія, правознавство (переважно торговельне і промислове), хімія і товарознавство з технологією (а також практичні заняття в лабораторії з хімії і товарознавства), комерційна географія (переважно Росії) починали викладатися тільки у 6-7 класах, лише комерційна арифметика розпочиналась, з 5 класу. Всі спеціальні предмети викладалися по дві години на тиждень. І хоча для вивчення профільних дисциплін викладалися небагато часу, проте їхня номенклатура була досить репрезентативною. Для порівняння вкажемо, що в навчальному плані, наприклад, Житомирського 8-класного приватного комерційного училища, серед спеціальних предметів фігурувала лише комерційна арифметика [5, 6].

Усією навчально-виховною, методичною, педагогічною роботою в училищі керував колегіальний орган - Педагогічний Комітет, до складу якого входили всі викладачі, головна і звичайні наглядачки, один представник Опікунської ради, а головував - директор закладу. Із протоколів засідань Педагогічного Комітету постає картина демократичних засад управління навчально-виховним життям освітнього закладу. Вже на першому засіданні Комітету, яке відбулося 20 вересня 1900 р., засновниця училища Л.М. Володкевич зазначила, що вона "назавжди відмовляється від підприємницького прибутку з навчального закладу і буде користуватися, як і всі викладачі, винагородою, відповідно з її посадою головної наглядачки і викладачки" [6, арк.1-2]. На загальних засадах директорство закладом здійснював М.М. Володкевич, який, крім того, викладав хімію і математику.

Перш ніж висвітлити гуманістичний підхід педагогічного колективу до питання сплати за навчання, вкажемо, що відповідно до загальноприйнятих норм за навчання у підготовчому класі училища учениці мали платити 80 крб., у 1-3 класах -100 крб., а у 4-7 класах -125 крб. [1, арк. 9]. Проте на першому ж засіданні Педагогічного Комітету було одностайно вирішено прийняти до закладу понад 50% учениць зі зменшеною платнею відповідно: 50, 60, 70 крб. на рік. Через це винагорода викладачам теж була зменшена у порівнянні з офіційними вимогами штатного розкладу. Заходячи дещо вперед, засвідчимо, що така політика сплати за навчання зберігалась протягом всієї діяльності училища. Так, у 1907-1908 рр. згідно зі звітом Господарського Комітету, за перші сім років діяльності дефіцит коштів установи досяг 24595 крб. 30 коп., що пояснювалося, з одного боку, вже наведеною причиною постійного зменшення платні за навчання, а з іншого боку — оплатою ряду додаткових навчальних дисциплін [6, арк. 42]. Показово зауважити, що цими додатковими предметами були польська мова та іудейський Закон Божий. Аналіз національного складу учениць доводить, що керівництво училища прагнуло забезпечити якнайповніше релігійно-національні потреби своїх підопічних, не рахуючись навіть з матеріальними витратами.

Новаторським і глибоко гуманістичного за змістом була пропозиція директора М.М. Володкевича про відміну цифрового оцінювання успіхів учениць і введення до вжитку словесного оцінювання. Для реалізації цієї новації педагог запропонував упровадження особливих загальних щоденників для кожного класу, куди викладачі і наглядачки мали б заносити свої характеристики, думки тощо стосовно кожної дитини [там само, арк. 5]. Педагогічний комітет не лише схвалив означену пропозицію, а й доручив М.М. Володкевичу розробити форми і структуру щоденників. Цією педагогічною новацією, започаткованою в училищі, М.М. Володкевич поділився з освітянською громадськістю під час виступу на з'їзді директорів і представників опікунських рад в червні 1901 р. у м. Санкт-Петербурзі. У матеріалах з'їзду була опублікована доповідь Миколи Миколайовича, головна ідея якої полягала у тому, що "система оцінок несумісна із завданням сердечного ставлення до учнів і шкідлива для навчання" [3,140].

На завершення процитуємо фразу, яку можна вважати педагогічним кредо М.М. Володкевича і його навчального закладу: "Дело школы не оценивать ученика, а развивать его ум и воспитывать его... лучше всего оценит сама жизнь" [там само, 143].

Література:

1. Дело об учреждении в Киеве частного 7-летнего женского коммерческого училища.- 1900-1902.- Центр. Держ. історичний архів України, м. Київ.- Ф.442, оп. 630, спр. 297.
2. Концепція профільного навчання в старшій школі (проект).- К.: Інститут педагогіки АПН України, 2003.- 18 с.
3. Материалы по коммерческому образованию.- Вып. 1. Коммерческие училища: Съезд директором и представителей попечительских советов в июне 1901 г. в Санкт-Петербурге.- СПб, Типография В.Комарова, 1901.- 163 с.
4. Материалы по коммерческому образованию.- 1901-1906.— Вып. 1-5.- СПб.: Тип-я Комарова, 1907,-301 с.
5. Отчёт о состоянии Житомирского частного 8- классного Ремезовой Н.Л. коммерческого училища за 1910-1911 учебный год,- Житомир, 1911.- 39 с.
6. Протоколы Педагогического Комитета Женского коммерческого училища Л.Н.Володкевич.- Держ. архів м. Києва.- Ф. 203, оп.1, спр.2.- 1900-1908 рр.
7. Протоколы заседаний Педагогического Комитета женского коммерческого училища им. Л.Н. и Н.Н.Володкевич,- Держ. Архів м. Києва, Ф. 203, оп.1, спр. 67.
8. Трикоз В.А. Возникновение и развитие среднего коммерческого образования на Украине в досоциалистический период,- Дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук.- К., 1978.- 198 с.
9. Устав Киевского женского коммерческого училища Л.Н.Володкевич.— Центр. Держ. історичний архів України, м. Київ,- Ф.442, оп. 630, спр. 297.